

ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ ΚΑΙ ΥΛΟΠΟΙΗΣΗ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΟΣ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

KYROY N.

3^ο Γυμνάσιο Νάουσας, υποδιευθυντής, υπεύθυνος προγράμματος Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης
e-mail: nkyroy@sch.gr

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η Περιβαλλοντική Εκπαίδευση εφαρμόζεται τα τελευταία 25 χρόνια σε πολλά σχολεία της Ελλάδας. Σκοπεύει όχι μόνο στην περιβαλλοντική ευαισθητοποίηση των μαθητών πάνω στα πολλά οικολογικά προβλήματα που απειλούν την ισορροπία στον πλανήτη μας και στην απόκτηση γνώσεων, αλλά συγχρόνως δίνει σ' αυτούς τη δυνατότητα να αναπτύξουν τις δεξιότητές τους, να πάρουν πρωτοβουλίες και να δημιουργήσουν, χωρίς το άγχος του βαθμού, συνεργαζόμενοι με τους δασκάλους τους. Η εφαρμογή ενός προγράμματος Π.Ε. στηρίζεται κυρίως στη μέθοδο project και σε άλλους μοντέρνους τρόπους διδασκαλίας, που βοηθάνε τους μαθητές να ανακαλύψουν τη γνώση μέσα από διάφορες δραστηριότητες. Για να πετύχει ένα πρόγραμμα Π.Ε. χρειάζεται έναν ευαίσθητο εκπαιδευτικό, καλά ενημερωμένο πάνω στο αντικείμενο της Π.Ε. και συνεργασία με φορείς της εκπαιδευτικής κοινότητας και γενικά του κοινωνικού περιγύρου. Η επιλογή του θέματος ενός προγράμματος Π.Ε. αποφασίζεται μετά από συνεργασία των μελών της Ομάδας και λαμβάνονται υπόψη διάφοροι παράγοντες, οι οποίοι θα κάνουν το πρόγραμμα πιο ενδιαφέρον και εύκολο στην επεξεργασία του. Απαραίτητη είναι επίσης η οργάνωση της Ομάδας, ο προγραμματισμός των δραστηριοτήτων και η αξιολόγηση του προγράμματος που περιλαμβάνει τρία στάδια. Επίσης για τη διάχυση των αποτελεσμάτων του προγράμματος πραγματοποιούνται εκδηλώσεις και δραστηριότητες σε συνεργασία με το Σύλλογο Γονέων, το Δήμο και άλλους φορείς. Κατά την εφαρμογή ενός προγράμματος Π.Ε. είναι δυνατόν να παρουσιαστούν διάφορα εμπόδια, τα οποία μπορούν να ξεπεραστούν με την καλή οργάνωση και τη συμπαράσταση της Διεύθυνσης του σχολείου, των Γονέων και γενικότερα της κοινωνίας.

KYROU N.

3rd Gymnassio of Naoussa, Deputy head, Teacher in Charge of the programme of Env. Education.
e-mail: nkyroy@sch.gr

ABSTRACT

Environmental Education has been implemented in many schools of Greece for the last 25 years. It aims not only at the students' sensitization on many ecological problems which threaten the balance on our planet and the acquisition of knowledge, but also it enables them to develop their skills, to take initiative without the anxiety of marks, co-operating with their teachers.

The implementation of a programme of Environmental Education is based mainly on the project method, as well as other modern pedagogical methods which help students to discover knowledge through different activities, what is required for the success of a programme of EE is a sensitive teacher, fully informed on the objectives of E.E. and collaboration with bodies of the educational community as well as the local community. The choice of the subject (topic) of the project is made, after the co-operation of the members of the group and several factors are taken into account, which make the project more interesting and easier to elaborate. The organization of the group, the programming of the activities and the evaluation of the project which includes three stages are also essential. For the dissemination of the results of the project, events and activities are realized in collaboration with the Parents' Association, the Municipality and other bodies.

Λέξεις κλειδιά: προετοιμασία-σχεδιασμός-υλοποίηση προγραμμάτων Περ/κής Εκπαίδευσης

1.ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η Περιβαλλοντική Εκπαίδευση ξεκίνησε στη χώρα μας πριν περίπου 25 χρόνια. Στην αρχή δειλά σε ελάχιστα σχολεία της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης της πρωτεύουσας και σιγά – σιγά επεκτάθηκε σ' ολόκληρη την Ελλάδα σε όλες τις σχολικές βαθμίδες (Προσχολική, Πρωτοβάθμια και Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση). Σήμερα χιλιάδες μαθητές συμμετέχουν σε αξιόλογα περιβαλλοντικά προγράμματα που συντονίζονται από ευαίσθητους εκπαιδευτικούς.

Τα πολλά προβλήματα που υπήρχαν στο ξεκίνημα της Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης περιορίστηκαν με τη δημιουργία Γραφείου Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης στο ΥΠΕΠΘ, τον ορισμό υπευθύνων Π.Ε. στις Διευθύνσεις Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης, τη δημιουργία και στελέχωση των Κέντρων Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης, την οργάνωση πολλών Σεμιναρίων και Ημερίδων, όπου μπορούν πολλοί εκπαιδευτικοί να επιμορφωθούν, τη λειτουργία ΠΕΚ Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης, την εισαγωγή σχετικών μαθημάτων σε Πανεπιστημιακές Παιδαγωγικές Σχολές, τη συγγραφή και έκδοση πολλών ανάλογων βιβλίων, καθώς και τη δημιουργία της Π.Ε.ΕΚ.Π.Ε. (1991). Το μεγάλο πρόβλημα χρηματοδότησης των προγραμμάτων Π.Ε. λύθηκε με την οικονομική στήριξη που παρέχει τα τρία τελευταία χρόνια το Πανεπιστήμιο Αιγαίου σε συνεργασία με το ΥΠΕΠΘ, στα πλαίσια της διαχείρισης του 2^{ου} ΕΠΕΑΕΚ.

Επιχειρώντας μια ιστορική αναδρομή μπορούμε να επισημάνουμε τους σημαντικότερους σταθμούς της Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης:

1. Τον Ιούνιο του 1972 στη διάσκεψη του Ο.Η.Ε. στη Στοκχόλμη για «Το περιβάλλον του ανθρώπου» εκφράζεται η ευχή «Να παρθούν οι κατάλληλες αποφάσεις, ώστε να αρχίσουν οι εργασίες ενός προγράμματος για την Εκπαίδευση ως προς το περιβάλλον με προσέγγιση πολυκλαδική, τόσο σε επίπεδο σχολείου όσο και σε επίπεδο εξωσχολικών δραστηριοτήτων».
2. Το 1975 η UNESCO με τη «Χάρτα του Βελιγραδίου» ορίζει: « Η Περιβαλλοντική Εκπαίδευση είναι ένα νέο εκπαιδευτικό σύστημα ικανό να διαμορφώσει συνειδητούς πολίτες με γνώσεις, ευαισθησία, φαντασία και επίγνωση των σχέσεων που τους συνδέουν με το φυσικό και ανθρωπογενές περιβάλλον, έτοιμους να προτείνουν λύσεις και να μετέχουν στη λήψη και την εκτέλεση των αποφάσεων».
3. Τον Οκτώβριο του 1977 στην Τιφλίδα, στη συνδιάσκεψη της Διεύθυνσης Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης του Ο.Η.Ε. καθορίστηκαν οι κατευθύνσεις της Π.Ε.
4. Οι συνδιασκέψεις της Μόσχας το 1978 για την «Περιβαλλοντική Εκπαίδευση και κατάρτιση», του Ρίο το 1992 για το «Περιβάλλον και Ανάπτυξη», της Θεσσαλονίκης το 1997 για το «Περιβάλλον και Κοινωνία: Εκπαίδευση και Ευαισθητοποίηση των Πολιτών για την Αειφορία» και του Γιοχάνεσμπουργκ το 2002 «Για την Αειφόρο Ανάπτυξη».

Οι ρίζες της Π.Ε. τέθηκαν πριν ένα αιώνα από τον Αμερικανό J. Dewey, ο οποίος διατυπώνει την θεωρία: «Ο μαθητής μαθαίνει ενεργώντας πάνω στην κοινωνία και το περιβάλλον γενικότερα» Ο Dewey ιδρύει τότε το Σχολείο Εργασίας. Ο Τύπος διδασκαλίας σχετίζεται με το αντιαυταρχικό σχολείο του Neil, το πολιτιστικό σχολείο του Freiere, το Αμερικανικό Σχολείο του Δρόμου και στις σύγχρονες έρευνες των Piaget, Bruner, Claparede, Montessori, Decroli, Dreicurs, Grey κ.λ.π. (Βασάλα Π. (1989) Το άνοιγμα του σχολείου στη ζωή μέσα από την Περιβαλλοντική Εκπαίδευση. Σεμινάριο Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης στην Κοργιαλένιο και Αναργύρειο Σχολή Σπετσών Μάιος 1989). Επίσης οι τρόποι διδασκαλίας των μεγάλων Ελλήνων δασκάλων Αλεξ. Δελμούζου και Δ. Γληνού ταιριάζουν με τη μεθοδολογία της Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης.

Η Π.Ε. στηρίζεται στο διαλεκτικό τρόπο διδασκαλίας, ο δάσκαλος παύει να έχει το κλασσικό ρόλο της εξουσίας και της πηγής γνώσης, συνεργάζεται με τους μαθητές και τους καθοδηγεί ν' ανακαλύψουν οι ίδιοι τη γνώση, ύστερα τους αφήνει μόνους να δημιουργήσουν και να προτείνουν. Το θέμα του προγράμματος Π.Ε. προτείνεται από τους μαθητές που έχουν πολλές ιδέες « Μπορείς να τους δώσεις την αγάπη σου, όχι όμως και τις ιδέες σου, γιατί ιδέες έχουν δικές τους» (Gibran) (Νηλ Α. (1972) *Θεωρία και πράξη της Αντιαυταρχικής Εκπαίδευσης* Μπουκουμάνης Αθήνα). Φυσικά «δεν είναι εύκολο να εγκαταλείψει κανείς παλιές και καθιερωμένες αντιλήψεις και διαδικασίες, ωστόσο η κρίσιμη κατάσταση που επικρατεί στην εκπαίδευση κάνει την υποχρέωση αυτή επιτακτική» (R. Dreicurs – L. Grey. (1979) *Το δικαίωμα να είσαι παιδί*, Γλάρος, Αθήνα).

2. ΠΡΟΕΤΟΙΜΑΣΙΑ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΟΣ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

Ένας εκπαιδευτικός που παίρνει τη μεγάλη απόφαση να ασχοληθεί με την Περιβαλλοντική Εκπαίδευση πρέπει κυρίως να διαθέτει όρεξη για δουλειά, αγάπη και εκτίμηση στους μαθητές του και ελεύθερο χρόνο. Δεν είναι δυνατόν οι δύο ώρες ελάφρυνσης του εβδομαδιαίου προγράμματός του ή η μικρή αμοιβή του από το πρόγραμμα χρηματοδότησης του Πανεπιστημίου Αιγαίου να αποτελούν κίνητρα ενασχόλησης με την Π.Ε. Πρέπει επίσης πριν επιχειρήσει να ασχοληθεί με την Περιβαλλοντική Εκπαίδευση να φροντίσει να ενημερωθεί για τις γραφειοκρατικές διαδικασίες, διαβάζοντας τους σχετικούς νόμους και εγκυκλίους του ΥΠΕΠΘ (Νόμοι: 1892/1990, 1946/91 Υπ. Αποφ. Γ1/4867/28-8-92, Γ1/377/865/18-9-92 κ.λ.π.). Χρειάζεται ιδιαίτερη προσοχή στον τρόπο επιλογής εξωτερικών συνεργατών, στην οργάνωση και πραγματοποίηση εκπαιδευτικών επισκέψεων κ.λ.π.

Απαραίτητη θεωρείται η ενημέρωση του εκπαιδευτικού πάνω στο αντικείμενο και στη μεθοδολογία της Π.Ε. Χρειάζεται να μελετήσει βιβλιογραφία σχετική με τα οικολογικά προβλήματα, με τη Σύγχρονη Εκπαίδευση και τις Μεθοδολογίες της και με την Περιβαλλοντική Εκπαίδευση. Σήμερα κυκλοφορούν πλήθος σχετικών βιβλίων και περιοδικών, υπάρχουν επίσης πολλές ιστοσελίδες στο διαδίκτυο (όπως π.χ. του Πανεπιστημίου Αιγαίου). Κατά την επεξεργασία ενός συγκεκριμένου θέματος πολλές φορές απαιτείται ενημέρωση πάνω σε εξειδικευμένα θέματα. Θεωρείται χρήσιμη η παρακολούθηση σεμιναρίων Π.Ε., η συνεργασία με τον Υπεύθυνο Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης της Διεύθυνσης καθώς και με εκπαιδευτικούς που εφαρμόζουν ανάλογα προγράμματα Π.Ε. στα σχολεία τους.

Απαραίτητη θεωρείται η συνεργασία με τη Διεύθυνση ΔΕ, το Γραφείο ΔΕ και κυρίως τον υπεύθυνο ΠΕ του Νομού.

Πρέπει στην αρχή της σχολικής χρονιάς να υποβάλλεται από το σχολείο στη Δνση ΔΕ (Επιτροπή Σχολικών Δραστηριοτήτων) το σχέδιο του προγράμματος ΠΕ με τον οικονομικό προϋπολογισμό, καθώς και αντίγραφο του πρακτικού του Συλλόγου Διδασκόντων, για έγκριση και χρηματοδότηση. Εφ' όσον το σχολείο θέλει να χρηματοδοτηθεί από το αντίστοιχο πρόγραμμα του ΕΠΕΑΕΚ II, πρέπει να στείλει στο Πανεπιστήμιο Αιγαίου τα απαραίτητα έγγραφα. Χρειάζεται τακτική συνεργασία με τον υπεύθυνο ΠΕ, ο οποίος ενημερώνει και βοηθάει τον εκπαιδευτικό στην υλοποίηση του προγράμματος.

Το σχολείο ζητάει από τη Δνση ή το Γραφείο Εκπαίδευσης άδεια για εκπαιδευτικές επισκέψεις σε ΚΠΕ ή σε άλλους χώρους περιβαλλοντικού ενδιαφέροντος καθώς και για την συνεργασία με εξωτερικούς φορείς και πρόσωπα. Επίσης το σχολείο προσκαλεί στις εκδηλώσεις παρουσίασης του προγράμματος τον Διευθυντή ΔΕ, τον προϊστάμενο του Γραφείου, τον υπεύθυνο ΠΕ καθώς και άλλους Διευθυντές σχολείων της περιοχής, στους οποίους επίσης στέλνει όλες τις εργασίες (έντυπα) της Ομάδας ΠΕ.

Εφ' όσον κάποιος εκπαιδευτικός επιθυμούν να ασχοληθούν με προγράμματα ΠΕ, στην αρχή της σχολικής χρονιάς ενημερώνουν τον Διευθυντή του σχολείου και το Σύλλογο Διδασκόντων στην 1η Εκπαιδευτική Συνεδρίασή του. Στο πρακτικό της Συνεδρίασης του Συλλόγου περιγράφεται το αντικείμενο της ΠΕ, ορίζονται οι εκπαιδευτικοί και οι ώρες που θα απασχολούνται στο πρόγραμμα, ο αριθμός των μαθητών, οι δραστηριότητες (επισκέψεις, συνεργασία με φορείς κ.λ.π.) και ο προϋπολογισμός.

Η συνεργασία της Ομάδας ΠΕ με τον Διευθυντή και τους εκπαιδευτικούς του σχολείου και η συνεχής ενημέρωσή τους είναι απαραίτητη για την επιτυχία ου προγράμματος. Ένα από τα σημαντικότερα προβλήματα που εμπόδιζαν την εφαρμογή προγραμμάτων ΠΕ ήταν η απροθυμία ορισμένων Διευθυντών Σχολικών μονάδων να τα υποστηρίξουν και η καχυποψία των Συλλόγων των διδασκόντων. Ευτυχώς τα τελευταία χρόνια περιορίστηκαν σημαντικά τέτοια φαινόμενα. Όμως πρέπει να τονιστεί ότι και ο ίδιος ο συντονιστής του προγράμματος ΠΕ με τη συμπεριφορά του και τη δουλειά του μπορεί να κερδίσει την εμπιστοσύνη του διευθυντή και των συναδέλφων του.

Η Ομάδα ΠΕ ενημερώνει το Σύλλογο Γονέων και Κηδεμόνων του σχολείου και ζητά την συνεργασία του σε επισκέψεις, συνεντεύξεις κ.λ.π., στην εύρεση και επιλογή εξωτερικών συνεργατών, σε εκδηλώσεις (παρουσιάσεις, θεατρικές – μουσικές παραστάσεις), στην επικοινωνία με τα ΜΜΕ και άλλους φορείς, στην κατασκευή διαφόρων εργασιών, στη διάχυση των

αποτελεσμάτων της εργασίας ΠΕ στην τοπική κοινωνία. Ο συντονιστής καθηγητής πρέπει να έχει τακτική συνεργασία με τους γονείς για να κερδίσει την εμπιστοσύνη τους και να εξαλείψει τυχόν σημάδια καχυποψίας και αμφισβήτησης των θετικών αποτελεσμάτων του προγράμματος.

Απαραίτητη είναι η συνεχής συνεργασία της Ομάδας ΠΕ με τα μαθητικά συμβούλια: στις διάφορες δραστηριότητες (Ανακύκλωση, έκδοση εφημερίδας, θεατρικές – μουσικές παραστάσεις, καθαριότητα σχολείου, εκδρομές κ.λ.π.), για την διάχυση των αποτελεσμάτων της εργασίας και την περιβαλλοντική ευαισθητοποίηση όλων. Απαραίτητος είναι επίσης ο πίνακας ανακοινώσεων της ΟΠΕ, όπου με φωτογραφίες και κείμενα ενημερώνεται ολόκληρη η μαθητική κοινότητα για της δραστηριότητες της ομάδας. ένας σωστός Πίνακας Ανακοινώσεων που ανανεώνεται τακτικά μπορεί να γίνει καθημερινός πόλος έλξης των μαθητών.

Η Ομάδα ΠΕ συνεργάζεται με τις Δημοτικές υπηρεσίες, τα ΚΠΕ, το Δασαρχείο, τις τοπικές Περιβαλλοντικές οργανώσεις, τις Βιβλιοθήκες, τα ΜΜΕ, ειδικούς επιστήμονες κ.λ.π Σκοπός είναι η ενημέρωση, η συλλογή πληροφοριών και υλικού, η επιτυχία των δραστηριοτήτων, η αξιοποίηση των δεξιοτήτων των μαθητών, η διάχυση των συμπερασμάτων και το άνοιγμα του σχολείου στην τοπική κοινωνία.

3. ΥΛΟΠΟΙΗΣΗ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΟΣ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

Η υλοποίηση ενός προγράμματος ΠΕ ξεκινάει με τη στελέχωση της ομάδας. Χρειάζεται ιδιαίτερη προσοχή στην επιλογή των μαθητών, γιατί δεν μπορεί αυτή να γίνει αιτία και αφορμή για τη δημιουργία αντιπαθειών και συναισθηματικών φορτίσεων. Στην Ομάδα Π.Ε. μπορούν να ανήκουν όλοι οι μαθητές, ανεξάρτητα από την επίδοσή τους στα μαθήματα, την κοινωνική τους και την εθνική τους προέλευση. Ο καθένας έχει τη δική του προσωπικότητα, τα δικά του ταλέντα που μπορούν να φανούν μόνο μέσα από τα προγράμματα Π.Ε. και να μας καταπλήξουν.

Η επιλογή των μαθητών μπορεί να γίνει με βάση τα ενδιαφέροντά τους (συμπλήρωση ερωτηματολογίου) και τον ελεύθερο χρόνο τους. Δυστυχώς οι πολλές εξωσχολικές ασχολίες και δραστηριότητες των μαθητών (φροντιστήρια, αθλητισμός, μουσική κ.λ.π.) πολλές φορές αποτελούν εμπόδιο στη συμμετοχή τους στην Ομάδα Π.Ε. Επίσης οι βάρδιες και οι μετακινήσεις των μαθητών σε μικρά σχολεία της επαρχίας δυσκολεύουν την εφαρμογή των προγραμμάτων Π.Ε. Οι μαθητές καλό είναι να προέρχονται απ' όλες τις τάξεις του σχολείου γι' αυτό διαμορφώνεται το ωρολόγιο πρόγραμμα έτσι ώστε μια ημέρα την εβδομάδα όλα τα τμήματα να σχολάνε την ίδια ώρα (5η ή 6η) και το επόμενο δίωρο οι ενδιαφερόμενοι μαθητές να το αφιερώνουν στις δραστηριότητες.

Στο δίωρο της εβδομαδιαίας συνάντησης στο σχολείο πραγματοποιούνται διάφορες εργασίες (κολλάζ, κάρτες, ταξινόμηση υλικού, πρόβες κ.λ.π.), ομιλίες από ειδικούς και κυρίως συντονισμός της Ομάδας. Οι περισσότερες εργασίες (συνεντεύξεις, συλλογή πληροφοριών υλικού, δραστηριότητες στο πεδίο κ.λ.π.) πραγματοποιούνται σε ώρες εκτός σχολικού προγράμματος (απογεύματα, αργίες κ.λ.π.)

Η Ευέλικτη Ζώνη Δραστηριοτήτων μπορεί να χρησιμοποιηθεί για διάφορες δραστηριότητες κυρίως για τα σχολεία της Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης. Είναι όμως λίγο δύσκολο να εφαρμοστεί σε σχολεία της Δευτεροβάθμιας και κυρίως για την εφαρμογή ενός ολοκληρωμένου προγράμματος Π.Ε. Διότι ένα πρόγραμμα Π.Ε. χρειάζεται αρκετή δουλειά για ολόκληρη τη σχολική χρονιά, δεν μπορεί να είναι υποχρεωτικό μάθημα, ενταγμένο στο σχολικό πρόγραμμα και δεν είναι δυνατόν να συντονίζεται από εκπαιδευτικούς εξαναγκαστικά. Η Περιβαλλοντική Εκπαίδευση είναι και πρέπει να παραμείνει σχολική δραστηριότητα για εθελοντές εκπαιδευτικούς και μαθητές με αγάπη για το περιβάλλον, μεράκι και όρεξη για δουλειά.

Η επιλογή του θέματος είναι μια από τις σπουδαιότερες στιγμές της Π.Ο. Πραγματοποιείται στην πρώτη συνάντηση της Ομάδας μετά από σχετική εισήγηση του Συντονιστή του προγράμματος και συζήτηση. Μπορούν οι μαθητές να συμπληρώσουν σχετικό ερωτηματολόγιο. Το θέμα πρέπει να έχει σχέση με κάποιο περιβαλλοντικό πρόβλημα, να είναι εύκολο σε πρόσβαση, να περιέχει μεγάλο πεδίο δράσης και φυσικά να ενδιαφέρει τους εμπλεκόμενους μαθητές και την τοπική κοινότητα.

Κατόπιν πρέπει να μπου οι στόχοι του προγράμματος. Αυτοί είναι Γενικοί και Ειδικοί, όπως: Η ΑΠΟΚΤΗΣΗ ΓΝΩΣΣΕΩΝ σχετικά με το θέμα και τους παράγοντες που το συνιστούν και η ΓΝΩΣΗ ΕΝΝΟΙΩΝ. Άλλες από αυτές μπορεί να είναι ΒΑΣΙΚΕΣ ΓΝΩΣΣΕΙΣ οικολογίας και μελέτης του περιβάλλοντος (π.χ. χρησιμότητα του νερού, του εδάφους κ.λ.π.) και άλλες ΕΙΔΙΚΕΣ ΓΝΩΣΣΕΙΣ σχετικές μόνο με το αντικείμενο της έρευνας (π.χ. πετρώματα, πηγές, λιπάσματα, φυτοφάρμακα κ.λ.π.).

Στους στόχους μπορούν να είναι και η ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΚΑΙ ΚΑΛΛΙΕΡΓΕΙΑ ΔΕΞΙΟΤΗΤΩΝ για να μπορούν οι μαθητές να αναγνωρίσουν, να μελετήσουν και να επιλύουν περιβαλλοντικά προβλήματα, να παρατηρούν, να συλλέγουν, να καταγράφουν, να διακρίνουν, να υποθέτουν, να προβλέπουν, να πειραματίζονται, να βγάζουν συμπεράσματα, καθώς και να δημιουργούν ζωγραφίζοντας, σκηνοθετώντας και παίζοντας θέατρο, συνθέτοντας στίχους και μουσική κ.λ.π. Η Περιβαλλοντική Εκπαίδευση δίνει την ευκαιρία στους μαθητές να εκφράσουν με θαυμαστό τρόπο τον ψυχικό τους κόσμο δημιουργώντας παράλληλα.

Τελικά η Περιβαλλοντική Εκπαίδευση μπορεί να οδηγήσει στη ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΣΤΑΣΕΩΝ πάνω στα διάφορα Οικολογικά και κοινωνικά προβλήματα που μας απασχολούν ώστε οι μαθητές να συμμετέχουν εθελοντικά στην ανάδειξη και επίλυσή τους. (Αγγελίδης Ζ., 1993, *Εισαγωγή στην Περιβαλλοντική Εκπαίδευση*, Εκδόσεις Art of Text, Θεσσαλονίκη).

Η Μεθοδολογία που χρησιμοποιείται συνήθως στα προγράμματα Π.Ε. είναι η Μέθοδος Project, η οποία είναι ένας τρόπος Ομαδικής Διδασκαλίας, στην οποία συμμετέχουν αποφασιστικά εκπαιδευτικοί και μαθητές, ενώ η ίδια η διδασκαλία σχεδιάζεται, διαμορφώνεται και επιτελείται από όλους που συμμετέχουν σ' αυτή (Frey 1986). Σ' αυτήν ενθαρρύνονται τα παιδιά να εφαρμόσουν τις δεξιότητές τους με ανεπίσημες, ανοιχτές δραστηριότητες που έχουν ως σκοπό τη βελτίωση της κατανόησης τους για τον κόσμο στον οποίο ζουν (Katz 1988). Οι διαφορές ανάμεσα στις παραδοσιακές μεθόδους διδασκαλίας και τη μέθοδο project φαίνονται στο παρακάτω πίνακα:

Πίνακας 1 (Διαφορές παραδοσιακού σχολείου – Μεθόδου Project)

<i>Παραδοσιακό σχολείο</i>	<i>Μέθοδος project</i>
Μετωπικό μοντέλο διδασκαλίας σε μεγάλη ομάδα	Συνεργατικό – συλλογικό μοντέλο εργασίας σε μικρές ομάδες
Ευνοείται η ατομική εργασία και ο ανταγωνισμός μεταξύ των μαθητών	Ευνοείται η συλλογική προσπάθεια, η επικοινωνία και η συνεργασία μεταξύ των μαθητών
Η τάξη λειτουργεί ως ένα σύστημα ομοιόμορφο όπου όλοι οι μαθητές μαθαίνουν ή πρέπει να μάθουν τα ίδια πράγματα	Η τάξη λειτουργεί ως ένα σύστημα διαφοροποιημένο όπου κάθε μαθητής μαθαίνει πιθανώς διαφορετικά πράγματα
Εργασία ίδια, ομοιόμορφη για όλους	Εργασία διαφοροποιημένη και μοιρασμένη στις ομάδες
Παραδοσιακές μορφές διδασκαλίας, όπου κυριαρχεί η αποστήθιση του σχολικού βιβλίου και ο ανταγωνισμός	Μορφές διδασκαλίας όπου κυριαρχεί η αναζήτηση και η επεξεργασία της πληροφορίας, με στόχο την οικοδόμηση της γνώσης και την ανάπτυξη δεξιοτήτων
Στο μάθημα συμμετέχουν κυρίως οι καλοί μαθητές	Στο μάθημα συμμετέχει το σύνολο των μαθητών
Το βιβλίο είναι το κεντρικό εκπαιδευτικό υλικό – αντικείμενο – μέσο πληροφόρησης και γνώσης.	Οι πηγές πληροφόρησης είναι πολλές και ο υπολογιστής αποτελεί ένα πολυδύναμο εργαλείο δουλειάς μια αστείρευτη πηγή πληροφόρησης και ένα παράθυρο στον κόσμο
Η τάξη λειτουργεί με τους μαθητές καθηλωμένους και παθητικούς δέκτες	Η τάξη λειτουργεί με μαθητές δραστήριους που συμμετέχουν ενεργά στην όλη διαδικασία

Η αξιολόγηση βασίζεται στον έλεγχο του βαθμού συγκράτησης και αποστήθισης των πληροφοριών και των γνώσεων	Η αξιολόγηση ενδιαφέρεται και λαμβάνει υπ όψιν την πρόοδο, την διαδικασία και τα παραγόμενα αποτελέσματα της σχολικής εργασίας
Ο εκπαιδευτικός είναι το κεντρικό πρόσωπο στην τάξη, ο μοναδικός φορέας και πομπός της γνώσης και ο ρυθμιστής της επικοινωνιακής διαδικασίας	Ο εκπαιδευτικός λειτουργεί αποκεντρωμένα, ως βοηθός, συντονιστής, εμπνευστής και διαμεσολαβητής της διαδικασίας οικοδόμησης της γνώσης από μέρους τους.

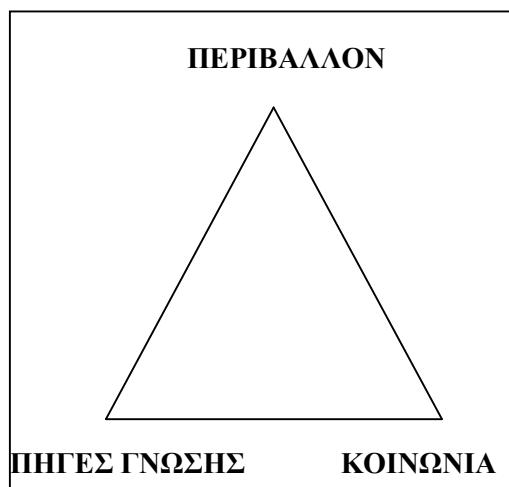
(Γεωργόπουλος Α, Τσαλίκη Ε., 1997, *Περιβαλλοντική Εκπαίδευση*, Gutenberg - Σολομωνίδου Χ, 2001, *Υπολογιστές και μάθηση στην κοινωνία της Γνώσης*, Κώδικας Αθήνα)

Σε συνδυασμό με τη μέθοδο project σ' ένα πρόγραμμα Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης μπορούν να χρησιμοποιηθούν οι μέθοδοι Επίλυσης Προβλήματος, Μετακίνησης στο Πεδίο και Περιβαλλοντικά Μονοπάτια. Οι μαθητές μπορούν να ανακαλύψουν το πρόβλημα μέσα από προβολές, πειράματα, δημοσκοπήσεις, αναλύσεις, επισκέψεις, συνεντεύξεις και παιχνίδια ρόλων. Μετά την Επιλογή του θέματος και την οριοθέτηση των στόχων του προγράμματος Π.Ε. ακολουθεί η Οργάνωση της Ομάδας: Στην αρχή μετά από συζήτηση οι μαθητές ψηφίζουν και εκλέγουν το προεδρείο της Ομάδας, το οποίο μπορεί να τους αντιπροσωπεύει σε διάφορες εκδηλώσεις (επισκέψεις σε αρχές, απονομή βραβείων κ.λ.π.). Εκτός από τον πρόεδρο και τον αναπληρωτή του, ορίζεται Γραμματέας, ο οποίος κρατάει το Ημερολόγιο της Ομάδας, όπου καταγράφονται όλες οι συναντήσεις και δραστηριότητες και ο Ταμίας, ο οποίος διαχειρίζεται τα οικονομικά της Ομάδας (έξοδα εκδρομών, εκδόσεων κ.λ.π.).

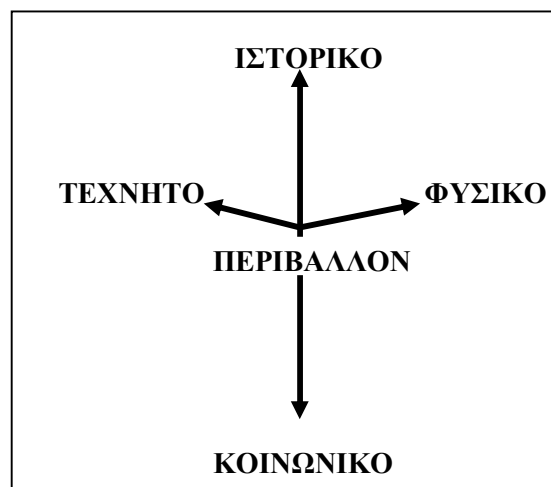
Ακολουθεί ο χωρισμός σε Ομάδες Εργασίας ανάλογα με τις προτιμήσεις, τις δεξιότητες και τα ενδιαφέροντα των παιδιών. Τέτοιες ομάδες μπορεί να είναι : 1) Η ομάδα συνεντεύξεων, η οποία επισκέπτεται πρόσωπα και φορείς και παίρνει συνεντεύξεις σχετικές με το πρόγραμμα , 2) Η ομάδα Συλλογής υλικού, που συγκεντρώνει κείμενα, φωτογραφίες, αποκόμματα εφημερίδων, δείγματα ορυκτών και πετρωμάτων, φυτολογία κ.λ.π., 3) Ομάδα φωτογραφίας και Βίντεο, η οποία καταγράφει όλες τις δραστηριότητες της Ομάδας, 4) Ζωγραφικής, 5) Θεάτρου, 6) Μουσικής, 7) Εφημερίδας, 8) Ανάλυσης δειγμάτων Νερού κ.λ.π. Εκτός από τη συμμετοχή τους στις Ομάδες αυτές, τα παιδιά μοιράζονται και τα επί μέρους θέματα του προγράμματος (ιστορία, παράδοση, οικολογία, λογοτεχνία, θρησκεία, τέχνη κ.λ.π.), τα οποία θα ανακαλύψουν ψάχνοντας σε βιβλία, περιοδικά, εφημερίδες, διαδίκτυο κ.λ.π.

Κατόπιν ξεκινάει η προσέγγιση του Θέματος. Ένα Θέμα Π.Ε. πρέπει να προσεγγίζεται διεπιστημονικά (Διάγραμμα 1), γι' αυτό χρειάζεται η συνεργασία εκπαιδευτικών διαφορετικών ειδικοτήτων. Επίσης να λαμβάνονται υπόψη όλοι οι Περιβαλλοντικές Παράμετροι (Διάγραμμα 2). Πολλές φορές και μέσα από διαφορετικά μαθήματα αντλούνται πολλές από τις απαιτούμενες πληροφορίες.

Διάγραμμα 1. Διεπιστημονική προσέγγιση

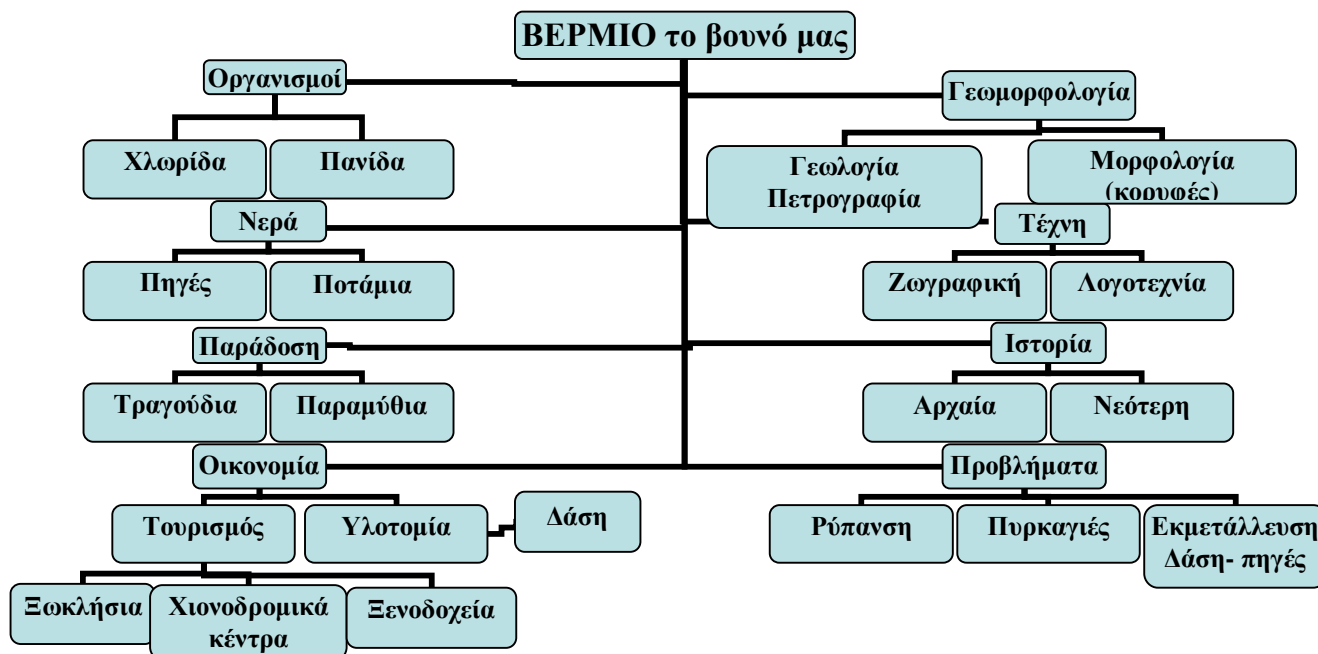

Διάγραμμα 2. Περιβαλλοντικές Παράμετροι

Με συζήτηση μέσα στην Ομάδα διαμορφώνεται ένα διάγραμμα με τις διάφορους παραμέτρους που μπορεί να περιέχονται μέσα σ' ένα θέμα Π.Ε. Ένα παράδειγμα διεπιστημονικής προσέγγισης περιγράφεται στο Θέμα «ΒΕΡΜΙΟ το βουνό μας» στο Διάγραμμα 3

Διάγραμμα 3 . Πρόγραμμα Π.Ε. «ΒΕΡΜΙΟ το βουνό μας»

Στη συνέχεια ακολουθεί η δουλειά. Οι δραστηριότητες που αναπτύσσονται μπορεί να είναι οι παρακάτω:

1. Συγκέντρωση κειμένων (βιβλία, εφημερίδες, διαδίκτυο κ.λ.π.)
2. Συγκέντρωση υλικού (φύλλα, κογχύλια, πετρώματα κ.λ.π.)
3. Δημοσκοπήσεις στους μαθητές ή σε διάφορες ομάδες του πληθυσμού της πόλης, Συνεντεύξεις με επιστήμονες και άλλα άτομα που έχουν σχέση με το θέμα Π.Ε.
4. Ομιλίες από ειδικούς καλεσμένους στο σχολείο ή πραγματοποίηση ομιλιών σε κεντρικές αίθουσες, στις οποίες καλούνται οι γονείς και οι μαθητές.
5. Επισκέψεις – δραστηριότητες στο πεδίο (π.χ. ξεναγήσεις, μετρήσεις, παιχνίδια, χημική ανάλυση νερού κ.λ.π.)
6. Φωτογραφίσεις – βιντεοσκοπήσεις.
7. Κολάζ, αφίσες, ταμπλό, πανό.
8. Προβολή ταινιών, σύνθεση τραγουδιών, δραματοποίηση, παιχνίδια ρόλων
9. Συμμετοχή σε δραστηριότητες του Δήμου, οικολογικών ομάδων, ΚΠΕ κ.λ.π.
10. Ρεπορτάζ και συγγραφή κειμένων στην Εφημερίδα του σχολείου ή σε τοπικές εφημερίδες.

Το υλικό που συγκεντρώνεται αξιολογείται, επιλέγεται και χρησιμοποιείται για την κατασκευή ταμπλό, κολάζ, για την εφημερίδα του σχολείου, για τη συγγραφή του φυλλαδίου, την έκδοση λευκόματος, ημερολογίου κ.λ.π.

4. ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΤΟΥ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΟΣ

Η παρουσίαση του προγράμματος Π.Ε. θεωρείται απαραίτητη, διότι μ' αυτή δίνεται η δυνατότητα στους μαθητές να παρουσιάσουν τη δουλειά τους, να αναπτύξουν τις δεξιότητές τους και να διαδώσουν τα μηνύματά του προγράμματος στην τοπική κοινωνία.

Η παρουσίαση του προγράμματος μπορεί να γίνει με ομιλίες, προβολές (βίντεο, σλάιτς, κ.λ.π.), δραματοποιήσεις, τραγούδια, χορό κ.λ.π. Πρέπει να προσεχτεί ιδιαίτερα ο τρόπος παρουσίασης, για να μη γίνει αυτή κουραστική. Μπορεί να παρουσιαστεί με μορφή θεατρικού, βασισμένου σε

σενάριο που έγραψαν τα μέλη της ομάδας. Οι ιδέες θα βγουν μέσα από τα παιχνίδια ρόλων και τις δραματοποιήσεις. Το θεατρικό μπορεί να συνδυάζεται με προβολή φωτογραφιών και βίντεο από τις δραστηριότητες της Ομάδας, με μουσική και χορό.

Η εκδήλωση πραγματοποιείται σε χώρο του σχολείου ή σε κεντρική αίθουσα του Δήμου και καταβάλλεται προσπάθεια για την παρακολούθηση από όλους τους μαθητές, γονείς, φορείς της πόλης, ΜΜΕ κ.λ.π. , γι αυτό φιλοτεχνούνται αφίσες, στέλνονται προσκλήσεις, δίνονται μηνύματα και συνεντεύξεις στα ΜΜΕ. Μετά την εκδήλωση ακολουθούν ρεπορτάζ και κείμενα τόσο στην εφημερίδα του σχολείου, όσο και στις τοπικές εφημερίδες.

5. ΔΙΑΧΥΣΗ ΤΩΝ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΩΝ ΤΟΥ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΟΣ

Εφ' όσον το πρόγραμμα Π.Ε. γίνεται σε συνεργασία του σχολείου και της τοπικής κοινότητας, εφ' όσον τα συμπεράσματα αφορούν ολόκληρη την τοπική κοινωνία, εφ' όσον η Περιβαλλοντική Εκπαίδευση ανοίγει τις πόρτες του σχολείου στην κοινωνία, η διάχυση των αποτελεσμάτων του προγράμματος στην τοπική κοινότητα είναι αναγκαία. Μπορεί να γίνει με:

1. Τις εκδόσεις της ομάδας (εφημερίδα, φυλλάδιο, ημερολόγιο κ.λ.π.), οι οποίες αποστέλλονται σε φορείς με τους οποίους συνεργάζεται η Ομάδα, σε γονείς, ΜΜΕ κ.λ.π. Μπορούν κάποιες εκδόσεις να πουληθούν για να καλύψουν ορισμένα από τα έξοδα της Ομάδας
2. Συνεντεύξεις μελών της Ομάδας Π.Ε. σε τοπικά ΜΜΕ.
3. Συμμετοχή σε δραστηριότητες του Δήμου (καθαρισμός πάρκων, εκδηλώσεις για την Ημέρα του Περιβάλλοντος, στην Ημέρα χωρίς αυτοκίνητο κ.λ.π.), του ΚΠΕ (σεμινάρια, ημερίδες κ.λ.π.) και άλλων φορέων.
4. Εκπομπές στα τοπικά ΜΜΕ (οικολογικού ενδιαφέροντος) – Δημοσιεύσεις σε τοπικές εφημερίδες.
5. Κατασκευή πανό, ταμπλό κ.λ.π., τα οποία εκτίθενται καθημερινά στον Πίνακα Ανακοινώσεων του Σχολείου ή σε κεντρικά σημεία της πόλης.
6. Παρουσίαση του προγράμματος στο κοινό.

6. ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗ

Η Αξιολόγηση θεωρείται από τις σημαντικότερες παραμέτρους ενός προγράμματος Π.Ε. Πραγματοποιείται σε τρία στάδια:

- Αρχική αξιολόγηση: Γίνεται στην αρχή του προγράμματος για την επιλογή των μαθητών, για τον χωρισμό τους σε ομάδες δουλειάς (ανάλογα με τα ενδιαφέροντα και τις δεξιότητές τους), για την επιλογή του θέματος (μετά από διάφορες προτάσεις) κ.λ.π.
- Ενδιάμεση αξιολόγηση: Για να φανούν τυχόν λάθη που έγιναν κατά την πορεία του προγράμματος και να γίνουν βελτιώσεις ή να προστεθούν νέες δραστηριότητες.
- Τελική Αξιολόγηση: Για να διαπιστωθεί η επίτευξη των στόχων του προγράμματος.

Η αξιολόγηση μπορεί να γίνει με συμπλήρωση ερωτηματολογίου, με συζητήσεις κ.λ.π.

Φυσικά δεν μπορεί το τελικό προϊόν (φυλλάδιο, CDrom, βιντεοταινία, Θεατρικό κ.λ.π.) να έχει πλήρη και επιστημονική ή καλλιτεχνική αρτιότητα, διότι δεν πρέπει να ξεχνούμε ότι είναι προϊόν μαθητικής και ερασιτεχνικής δουλειάς. Ένα πρόγραμμα θεωρείται επιτυχημένο όχι από την έκδοση ενός ακριβού και καλαίσθητου εντύπου, αλλά από τη συμμετοχή των μαθητών και την αφομοίωση από αυτούς των στόχων του προγράμματος.

7. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η μεγάλη διάδοση της Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης στα σχολεία όλων των βαθμίδων (Νηπιαγωγεία, Δημοτικά, Γυμνάσια, Λύκεια , Τ.Ε.Ε.) τα τελευταία χρόνια είναι περίττανη απόδειξη τις μεγάλης σπουδαιότητας της. Η Περιβαλλοντική Εκπαίδευση είναι αναγκαία για τη δημιουργία περιβαλλοντικής συνείδησης στη νεολαία μας, σήμερα που το φυσικό περιβάλλον του πλανήτη μας κινδυνεύει με σοβαρή υποβάθμιση. Η Περιβαλλοντική Εκπαίδευση αποτελεί μοντέρνα εκπαιδευτική διαδικασία, η οποία βοηθάει τους μαθητές να αποκτήσουν γνώσεις

παίζοντας και αξιοποιώντας τις δεξιότητες τους. Στην Π.Ε. έχουν θέση όλοι οι μαθητές. Πολλές φορές μαθητές που έχουν προβλήματα μαθησιακά ή ψυχολογικά, μαθητές με χαμηλή επίδοση στα συνηθισμένα μαθήματα δραστηριοποιούνται μέσα στην Περιβαλλοντική Ομάδα, εκεί βρίσκουν το ενδιαφέρον για το σχολείο, αποκτούν αυτοπεποίθηση και αναγνώριση από τους συνομηλίκους τους, αγαπούν αυτό που κάνουν και γι' αυτό πετυχαίνουν.

Επίσης οι εκπαιδευτικοί συμμετέχοντες σε προγράμματα Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης ανακαλύπτουν την ομορφιά της εκπαιδευτικής διαδικασίας, ξεχνούν τον παραδοσιακό άχαρο ρόλο τους, γίνονται φίλοι με τα παιδιά, αισθάνονται και αυτοί παιδιά, αποκτούν αναγνώριση από τους μαθητές τους, τους γονείς και την τοπική κοινωνία.

Στην Περιβαλλοντική Εκπαίδευση οι μεγάλες επιτυχίες οφείλονται στην εθελοντική συμμετοχή μαθητών και εκπαιδευτικών. Προτείνεται λοιπόν η διατήρηση του εθελοντικού χαρακτήρα της. Εάν και η Περιβαλλοντική Εκπαίδευση ενταχθεί στο Ωρολόγιο Σχολικό Πρόγραμμα και γίνει υποχρεωτικό μάθημα, που θα ανατίθεται σε καθηγητές απλά για να συμπληρώσουν το ωράριο τους, είναι βέβαιο ότι θα χάσει την ομορφιά της και την ελκυστικότητά της. Εάν θέλουμε πραγματικά να βοηθήσουμε την Π.Ε., δεν χρειάζεται να την κάνουμε συνηθισμένο μάθημα, απλά πρέπει να μειωθούν οι ώρες των μαθημάτων και οι πολλές εξωσχολικές υποχρεώσεις των μαθητών για να μπορούν όλο και περισσότεροι να ασχολούνται με αυτή. Όσο για τους εκπαιδευτικούς τους συνιστούμε να δοκιμάσουν την περιβαλλοντική εμπειρία, σίγουρα θα αποκτήσουν μια πολύ διαφορετική θεώρηση των εκπαιδευτικών πραγμάτων.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Γεωργόπουλος Α., Τσαλίκη Ε. (1997), *Περιβαλλοντική Εκπαίδευση*, Gutenberg, Αθήνα.
2. Αγγελίδης Ζ., (1993), *Εισαγωγή στην Περιβαλλοντική Εκπαίδευση*, Art of Text, Θεσσαλονίκη.
3. Helm J. H., Katz L., (2002), *Μέθοδος Project και Προσχολική Εκπαίδευση*, Μεταίχιμο, Αθήνα.
4. Κάρσον Ρ. (1981), *Σιωπηλή Άνοιξη*, Κάκτος, Αθήνα
5. Μοντεσσόρι Μ., (1980), *Να εκπαιδύσουμε το ανθρώπινο δυναμικό*, Γλάρος, Αθήνα.
6. Νηλ Α. (1972), *Θεωρία και πράξη της αντιανταρχικής εκπαίδευσης*, Μπουκουμάνης, Αθήνα.
7. Ντράκορς Ρ., Γκραιή Λ., (1979), *Το δικαίωμα να είσαι παιδί*, Γλάρος, Αθήνα.
8. Eisenstadt M., Wason P., (1985), *The Open University, Μάθηση και εκπαίδευση*, Π. Κουτσούμπος, Αθήνα.
9. ΥΠ.Ε.Π.Θ., Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, (2004), *Διαθεματικό Εκπαιδευτικό Υλικό για την Ευέλικτη Ζώνη Καινοτόμων Δράσεων- Γυμνάσιο – Τόμος Γ' (Περιβαλλοντική Εκπαίδευση)*, Ο.Ε.Δ.Β., Αθήνα.
10. Miller B. (2002), *Χτίζοντας καλύτερη σχέση με τα παιδιά στην τάξη*, Κέντρο Unesco για τις γυναίκες και την ειρήνη στις Βαλκανικές χώρες, Θεσσαλονίκη.
11. Κασωτάκης Α. (2003), *Ρύπανση*, Gramma, Χανιά.
12. Σολωμονίδου Χ., (2001), *Υπολογιστές και μάθηση στην κοινωνία της Γνώσης*, Κώδικας, Αθήνα.
13. Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, (2000), *Περιβάλλον και Αναβάθμιση της Ποιότητας Ζωής*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα.
14. World Organization of the Scout Movement, WWW International, (1990), *Help to Save the World*, World Scout Bureau, Geneva.
15. WWF – UK, (1997), *Exploring Europe's Environment*, Earthscan Publications Ltd, London.
16. Ρουσσώ Ζ.Ζ., *Αιμίλιος ή Για την Εκπαίδευση*, Γερ. Αναγνωστίδης, Αθήνα.
17. Βασάλα Π. (1989) Το άνοιγμα του σχολείου στη ζωή μέσα από την Περιβαλλοντική Εκπαίδευση. *Σεμινάριο Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης στην Κοργιαλένιο και Αναργύρειο Σχολή Σπετσών* Μάιος 1989.
18. Σαμαντάς Χ. (1991), *Δυσκολίες στην Εφαρμογή της Π. Ε. Πανελλήνια Συνάντηση για την Περιβαλλοντική Εκπαίδευση*, Τριανδρία 1991.
19. Πανεπιστήμιο Αιγαίου (2005), Γραφείο Στήριξης Προγραμμάτων Π.Ε., Προγράμματα Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης. Ανασύρθηκε 24 Μαΐου 2005 από www.sppe.gr